

Marx Mária

A kustánszegi kanászház berendezése

Előzmények

2003 májusában Kustánszeg polgármestere, illetőleg önkormányzata azzal a kéréssel kereste meg a Göcseji Múzeumot, hogy nyújtson szakmai segítséget a termelőszövetkezet feloszlásakor megörökölt régi ház „múzeummá” alakításához, a néprajzi-helytörténeti gyűjtemény méltó bemutatásához.

Egy múzeum – vagy mondjuk inkább kiállítás – létrehozása tulajdonképpen logikus lépése a falu hosszú időre visszatekintő hagyományőrző törekvéseinek. Kustánszeg a két világháború között igen aktívan és nagy sikerrel kapcsolódott be a Gyöngyösbokréta mozgalomba. A Kustánszegi Bokréta megalakulása 1935-ben Paulini Béla, a szövetség alapítója és Czobor Mátyás zalaegerszegi polgármester, valamint Gönczi Ferenc néprajztudós ösztönzésére jött létre, első nyilvános szereplése a Zalaegerszegen rendezett Göcseji Hét keretében zajlott. Később meghívásra három alkalommal is részt vett a budapesti Szent István Hét rendezvényein.¹ Az 1950-ben megalakult Göcseji Múzeum, majd az 1968-ban megnyílt Falumúzeum megteremtői számára is jó terepnek bizonyult a község. Az egykor jellemző, de a Falumúzeum építésekor már elpusztult tárolóépület, a kástu rekonstrukciója az egyetlen még meglévő paraszai² példány alapján készült. Az 1960-as és 70-es években a múzeum néprajzi gyűjteményébe is jelentős tárgymennyiség került a kustánszegi iskolások jóvoltából.

A későbbiekben a hagyományápolás a Honismereti Falukörben és az iskolásokból szervezett História Körben folytatódott.³ A helyi népszokások: maskurázás, langalisütés, dramatikus játékok: „*malmozás*” stb. felélesztése mellett Dr. Balogh Miklós tanító – a kör elnöke – vezetése alatt mintegy száz tárgyat gyűjtöttek össze,⁴ amelyet a régi iskola épületében helyeztek el.

Innen azonban helyhiány miatt a polgármesteri hivatal hátsó helyiségeibe került, és meglehetősen viharvert állapotban várta sorsának jobbra fordulását. A gyűjtemény elhelyezésére most kiváló lehetőség nyílt a megörökölt épületben.

A ház leírása

Az „alsó-falusi” kanászház a Kossuth utca (a falu főutcája) és patak völgybe tartó Petőfi utca sarkán áll. (ld. 1. kép) Falai téglából épültek. A téglák egy helybeli testvérpár: Szabó Gyula és Szabó János téglagyárából származnak.⁵ Tetejét cserép fedi, esőcsatornája nincs. Egyetlen kéményébe a szobai kályha és a konyhai fűtőberendezés csatlakozhat (a helyszín felmérésekor mindkettő hiányzott). Utcai falán sárgára, másutt szürkére festett a vakolat, amelyet a sarkokon és a tető alatt kb. 20 cm széles, világosabb sáv díszít. A nyugati oromfal vakolatába 1947-es építési évszámot karcoltak.

Belseje eredetileg három részre osztott: szoba – konyha – kamra, a konyha előtt kisméretű ún. „lopott tornác”, amelynek nyílásait egy későbbi időpontban két ablakkal és bejárati ajtóval zárták le. A tornác (helyi meghatározás szerint nyitott „*pitar*”)⁶ nyílásainak élén a vakolat 45 fokos szögben le volt szedve, ez a sík a felső végen derékszögben, alul éles szögben eldőlve zárul, az átépítés után is jól látható. (ld. 3. kép) Ezzel a megoldással Kustánszegen általánosan éltek kis előszobát alakítva ki a konyha előtt, amely növelte a rakodási lehetőségeket, és megkímélte a ház lakóit attól, hogy télen a kinti hidegbe kelljen kilépni a szoba és konyha, illetve a konyha és a kamra között közlekedve. Ma is több hasonlóan átalakított ház van a faluban. Itt tartják a cipőket, csizmákat, kerti ruhát, újságot, esetenként a vizespadot vödörrel, télen pedig ide állítják be a fagy elől a virágokat. A be nem

épített tornácokat több helyen lécrácsos félkapuval lehetett elzárni, hogy az állatok be ne mehessenek. A kanászházon azonban nem volt ilyen.⁷

Ma a ház minden helyisége gerendás deszkafödémrel rendelkezik, de a kamra gerendái és födém-deszkái nyersekek, gyalulatlanok, jóval későbbiek a többinél. Az ablakok kettősek, öt-öt részre osztott üveges szárnyakkal. A két szobai és a kamrai ablak az utcára, a konyhai ablak a tornácra nyílik. Az utcára nyíló ablakok parapetjeit keményfa könyöklő zárja le. Eredetileg a konyhán is két ablak volt, s így a tornác szimmetrikusnak épült, de a szoba felőli ablakba villanyórát építettek be. A nyílászárók tokjain látható kopások mutatták, hogy eredeti festésük sötétokker és sötétbarna színű volt. Régebbi fényképek és az adatközlők elbeszélése alapján tudható, hogy sok helyütt voltak ugyanilyen okker-sötétbarna színösszeállítású ablakok és ajtók. A szoba festett, hengerezett mintázatú, többször újítva, mindig más-más (kék, drapp, zöld) színnel. Korábban ilyen volt a tornácból lett előszoba is, de azt később fehérre meszelték ugyanúgy, mint a konyhát és a kamrát. A szoba földjét keskeny hajópadló, a konyhát és az előszobát 20×20 cm-es műkö lapok (vagy cementlapok), a kamrát beton borítja. A házba villany, és az előszoba belső faláig víz van bevezetve.

Az épület állapota változatos képet mutat, összességében azonban kielégítő. A terep a ház háta mögött a patak felé erősen lejt, és valószínűleg az agyagos talaj egyenetlen vízfelvétele miatt megcsúszott. Ennek következtében a ház hátsó fala kezd elválni az épület többi részétől. A repedés mértéke még nem túlságosan nagy, de mindhárom helyiségben jól látható. Építész és statikus szakemberek véleménye szerint az alapozást, amely megfelelő mélységű és állapotú, a hátsó oldalon betonnal kellene megerősíteni. Mivel azonban a felújítás megoldja a vízelvezetést, és a házat ez időtől kezdve folyamatosan figyelik és karbantartják, elképzelhető, hogy a süllyedés és ezzel a repedés megáll. A falak az ÉNy-i sarokban enyhén vizesednek, a rendszeres fűtés ezen is javíthat. A falak szigeteltek. A kamra födémjén szuvasodás jelei észlelhetők.⁸

A felújítás szempontjai

A munkák megkezdése előtt el kellett döntenünk, milyen céllal és milyen elvek szerint történjen a ház felújítása. Mivel az épület – részben mert nagyon fiatal, részben pedig azért, mert nem képvisel különleges típust vagy értéket a környék építészetében – nem áll semmiféle védelem alatt, meglehetősen szabadon dönthettünk felhasználása felől. A falu kezdetben azt szerette volna, ha a „régii kanászház” a zalaegerszegi falumúzeumból is ismert, 19-20. század fordulóját idéző berendezést kap, így tudtuk volna felhasználni a

legtöbb tárgyat az iskolában összegyűjtöttek közül. Ezt a megoldást azonban semmiképpen nem támogatta a késői építési dátum és a további korszerűsítéssel elért állapot, amit az épület állagának romlása és használhatóságának jelentős csökkenése nélkül nem lehetett volna megszüntetni. Másrészt a település idegenforgalma a mesterséges tó, a megfelelő szálláskörülmények és nem utolsósorban a táj szépsége miatt örvendetesen nagy, célszerű minél több látmivalórol gondoskodni az ide nyaralni jövők és az átutazók számára is.

Az utóbbi évek múzeumi tapasztalatai azt mutatják, hogy az életvitel és kultúra rohamos változásával az emberek érdeklődése ugyanúgy fordult a közelmúlt divatja, az előző egy vagy két generáció életmódja felé, mint korábban csak a régen letűnt korszakokéhoz. Ugyanakkor éppen a közelmúlt tárgyi anyaga az, amelyet sokszor nehezebb az enyészettől megmenteni, hiszen a gyors lecserélésre készült gyári termék az otthonokban könnyen válik kidobásra szánt kacattá. Legfeljebb a használóhoz fűződő emlékek miatt őrzik meg ideig-óráig. Egy másik, a berendezés kiállítás-jellegéhez kapcsolódó szempont volt az is, hogy a falu lakói – bár pontosan tudják, hogy a szegénység és a korábbi, a lakásra keveset vagy egyáltalán nem adó, a pénzt inkább a gazdaságra áldozó szemlélet miatt – a berendezés sokkal puritánabb, „vegyesebb” volt – nagyon idegenkedtek a „teljesen hiteles”, pl. függöny, terítő, stb. nélküli berendezés képétől. Inkább egy kissé a mai mértéknek megfelelő, idealizált-polgárosult lakásbelsőt kívántak látni-láttatni. A talán kissé nosztalgikus érvek és ellenérvek figyelembe vétele után elhatároztuk, hogy a megújult házban a korának valamennyire megfelelő, tehát az 1950-es, 60-as évek Kustánszegének lakáskultúrájával ismertetjük meg az idelátogató közönséget.

Voltak persze olyan változtatások az épületen, amelyektől nem lehetett eltekinteni. Mindenképpen le kellett venni és téglával helyettesíteni a kemény betonkoszorúját, kibontani a tornácot, és a meglévő régi kamrai ajtó mintájára a szobára is az eredetihez hasonló betétes ajtót csináltatni. Ezt az ajtót sikerült egy, azóta lebontott régi házból megszerezni, csak az ajtótokot készítette újonnan az asztalos. Az utcai homlokzaton a tetőt javítás után bádoggal csatornával látták el. Ez eredetileg ugyan nem volt a házban, de a falak vizesedését elkerülendő, szükséges volt valamiféle megoldást találni. Ugyancsak ilyen praktikus okok indokolták a fal mellett lerakott téglajárda elkészítését. Sajnos a villanyórát, bár az összképet zavarja, helyén kellett hagynunk, az áthelyezés ugyanis meghaladta volna a község anyagi lehetőségeit.

Az épület mögötti előregedett gyümölcsöst sok munkával kitisztították, és az utca felől a régen

gyakran ültetett bokrokkal: orgonával, labdarózsával, jázminnal, aranyesővel zárták le az önkéntes falubeli munkások.

A kanászháznak annak idején nem volt kerítése. Később, amikor a ház italboltként szolgált, akkor keríthették be faoszlopokra szögezett dróthálóval, de az időpontra senki nem emlékezett már. A drótkerítés rozoga állapota miatt elbontották. Az itt lakók határozott kívánsága volt a telek utca felőli oldalának elkerítése, hogy a parkoló autók tönkre ne tegyék a frissen ültetett növényzetet. Reméljük, hogy a ház előtti kis tér végleges kialakítása után ez a felajánlott anyagból és közös munkával épített, de kissé túlméretezett kerítés feleslegessé válik, és az épület teljes szépségében érvényesülhet. (ld. 4. kép)

Csak a szobát és a konyhát rendeztük be a szokásoknak megfelelően, a kamrába pedig – régi, és más, reprezentatív használatból kikerült bútordarabok (rozoga „sifoner”, „kászli”, láda, stb.) helyett – a mai „spájzokban” használatos polcokat állítottunk, amelyeken a Honismereti Falukör gyűjteményének darabjait – edényeket, szerszámokat, háztartási és gazdasági eszközöket – mint egy kiállítást helyeztük el. (ld. 5. kép)

Az épület története

Kanászház

A ház története jól követhető, részben a levéltári anyag, részben pedig a szomszédok, illetve a benne lakók vagy dolgozók emlékei segítségével.

Kustánszeg község képviselőtestületének jegyzőkönyveit olvasva kiderül, hogy az 1930-as évek közepétől szinte azonos időben romlik le a községi tulajdonú épületek állaga. Évről-évre kerülnek használhatatlan állapotba a körjegyzőségi iroda és lakás, (amely közös a szomszédos Csonkahegyháttal), a tűzoltószertár, a ravatalozó, a kovácsműhely, a körorvosi rendelő, de sürgős javításra szorul a jégverem és a dögkert kerítése, valamint a dűlőutakon átvezető gyaloghidak is.⁹ A jegyzőkönyvek leírásaiból képet nyerhetünk a régi, szigeteletlen, dohos épületek, düledező kerítések lepusztultságáról. A falu a háborús körülmények között, erején felül, sokéves adósságot vállalva építi újjá középületeit, halaszta, ami halasztható, apránként megvitatva a mindig felmerülő többletköltségeket. A kanászház építéséről az 1941. július 22-i közgyűlésen hozott határozatot a képviselőtestület,¹⁰ „mivel a községnek sertés pásztor lakásra nélkülözhetetlenül szüksége van” (ld. 6. kép). Az előterjesztő körjegyző a M. Kir. Áll. Építészeti Hivatal által felülvizsgált kész tervrajzot és költségvetést javasolta elfogadásra. Eszerint a ház „egy szoba konyha, kamra folyosó és padlásból áll”, építési költsége 7.380 Pengő

96 fillér. A költségek nagyságát érzékelteti, hogy 1937-ben és 38-ban a körjegyzői lak renoválására 6.416 Pengőt, a körjegyzői iroda építésére 10.716 Pengőt fizettek ki, a tűzoltószertár renoválása 1940-ben 650 Pengőbe, a hullaház építése pedig 536 Pengőbe került.¹¹

A pásztorok, különösen a kanászok a falusi társadalom peremén élő, többnyire igen szegény emberek közül kerültek ki, fizetésük túlnyomó részét természetben kapták meg, s ez legfőljobb a szűkös megélhetést biztosította,¹² s ha egy község „szolgálati lakást” épített számukra, az csakis a kor általános építkezési lehetőségeinek minimumát jelentette.¹³ Bár a mi esetünkben a képviselőtestület egy államilag jóváhagyott megoldást választott, ami Kustánszeg mai épületállományát is figyelembe véve valószínűleg nem volt erősen átlag alatti, tudjuk, hogy minden helyiség döngölt agyagpadlós meszelt falú volt, kerítés nem vette körül, s a gazdasági épületeket is csak egy fűskamra képviselte az udvarban az árnyékszék mellett, sőt kútja sem lévén a kanász felesége a szomszédba járt vizért.¹⁴ A villanyt pedig csak jóval az épület elkészülte után vezették be a faluba,¹⁵ tehát ez idő tájt a többi család is petróleumlámpával, ill. maximlámpával, gyertyával, méccsel világított.¹⁶

A falubeliek mondják, hogy három pásztorház is volt a faluban: egyik a felső-faluban (a Temető utcában), másik az alsó-faluban, (de nem a mostani helyen, hanem a Tánacsics utca végén), a harmadik meg Paraszán. Szentmihályi Imre 1963-as gyűjtése szerint a községben egykor jelentős volt a juhtartás, a régi, jómódú nemes családok nagyban tartottak birkát, később maguk a juhászok is.¹⁷ A másik adat Kustán Gábor Kis¹⁸ visszaemlékezése, amely szerint a 20. század elején még könnyű volt állatot tartani a sok és jó minőségű legelőn, meg sertést makkoltatni az erdőn. A pásztorok általában máshonnan költöztek be Kustánszegre, de sokan itt maradtak közülük. Leírja a juhászok, kanászok, gulyások különböző viseletét is, de már úgy, mint ami megszűnt, véglegesen a múlté, nem hozható vissza.¹⁹ Ma már nem emlékeznek arra, hogy a házakban más-más állattal foglalkozó pásztor lakott volna, csak kanászházakra emlékeznek. „Itt se falubeli volt a kanász, de aztán itt maradt, itt halt meg.”²⁰ – mondja adatközlőm, aki a szomszédságban egy 1943-ban épült, a kanászházhoz igen hasonló beosztású, és később is hasonlóan átalakított épületben lakik, amelyet édesapjától örökölt. A telek nagysága és a portán álló gazdasági épületek: istálló, szénkamra, ólak azonban mutatják, hogy bár ők is a szegényebbek közé tartoztak, mégis egy fokkal följebb voltak a társadalmi „ranglétrán”.

Szentmihályi Imre 1963-ban már csak egy füstökonyhás házat talált Kustánszegben a Kossuth

utcában, azt is lakatlanul, romokban, ezen kívül még két régi, zsúptetős épület volt, összedülve a faluban.²¹ Az 1920-as években még mindig épültek zsúpos boronaházak, de már kéményesek, takaréktűzhellyel. Ezek utolsó példányai mostani gyűjtésünk idején vannak hasonló állapotban, mint a század közepén a kemencések voltak. Az 1940-es években „porheltesek” a konyhák, és a szobában is csikótűzhellyel vagy vaskályhával fűtöttek. A kemence – ahol volt – a külső kamrában kapott helyet, vagy az udvarban szabadon állt.

Kustánszegen 1960. december 17-én alakult meg a termelészövetkezet, amely aztán 1968. január 1-jén (a községi tanácshoz hasonlóan) egyesült a becsvölgyivel. A kanászház a község tulajdonából a szövetkezeté lett.

Italbolt

Az ötvenes években egy kocsmá volt a helységben. Hadnagy Lajos volt a kocsmáros, az ő házában egyik szobáját bérelte ki az ÁFÉSZ erre a célra. Hadnagy Lajos nyugdíjba menetele után, 1956 tavaszán Czuppon István vette át tőle a kocsmárosságot, de továbbra is ott jöttek össze délutánoként-estéknént, az udvaron kugliztak, bent gyertyafényben kártyáztak, vagy beszélgettek, persze a kötelező poharazás mellett. 1956. október 23-án szesztilalmat vezettek be, de a helyiség természetesen ekkor sem volt üres.

1957-ben Hadnagy Lajos felmondta a kocsmabérletet, így költözött át az italbolt az ekkor már üresen álló kanászházba. 1957. március 23-án nyitottak.²² Előtte volt egy kevés felújítás: mindenhol kimeszeltek, a szoba padlóját megcsinálták és az akkor szokásos padlóolajjal felkenték, a konyha szürke cementlapos, a pitvar betonozott burkolatot kapott, a kamra pedig földpadlós, és ekkor még valószínűleg deszkafödém nélküli maradt.

A söntés a szobában volt, bútorzata pultból, állványból, három kis asztalból és székekből állt, meg egy rex-asztalból. Természetesen a kinti kugli továbbra is a legények fő szórakozása volt, előfordult, hogy csak másnap reggel értek haza. Srágli Bözsi néni így emlékszik vissza: „Régen a fiatalság micsoda nótákat vágtak kü, miko jöttek a kocsmából, az egész falu küállt hagatnyi!”²³

A kamrában, amelynek ablakára vasrácsot szereltek, az ászokfán voltak a hordók: 100-300 literesek, a konyhában meg a sört, élelmiszereket, égetett szeszt tárolták, később rekeszekben meg szalma között palackos borokat és üveges sört is.²⁴ Ételek közül csak a nem romlandó árut tartották, amire jól lehetett inni, konzerveket, ruszlit, üveges cseresznyepaprikát, stb. meg szendvicseket készítettek. A szeszféléket

különböző helyekről kellett összeszedni. A folyóbort a zalaegerszegi központból hozták, keretre adták ki, amelyet a MESZÖV állapított meg. A különféle kommersz szeszestalokat Nagykanizsáról, a palackozott borokat Budatétényből rendelték. Volt a faluban pálinkafőző, Nagy József Kas tulajdona. Természetesen azt is be kellett vinni a tsz-be, de onnan nem rendelhetek, csak az előírt helyekről az előírt mennyiséget.

Czuppon Istvántól 1958-ban felesége, Kustán Irma vette át az italbolt vezetését, utána Kovács Jenő Tito, végül Gerencsér Lajos Fazekas volt a kocsmáros. Közben 1960-ban, a falu többi épületével együtt az egykori kanászházba is bevezették a villanyt, s a gyertyafényes esti beszélgetések a nosztalgikus emlékek sorába emelkedtek.

Szolgálati lakás

A kanászház történetében újabb változást az 1971-es év hozott. Ekkor alkalmazott a tsz először magasabb iskolát végzett agronómust. Siklósi Vilmos – ifjú házasként, várandós feleségével – Budapestről költözött Kustánszegré.²⁵ A termelészövetkezet a házat a lehetőségekhez mérten komfortosította, hogy legalább valamilyen szinten kielégíthesse egy fiatal értelmiségi család szükségleteit, addig is, amíg végleges lakásmegoldást találnak. Ekkor került sor azokra az apróbb-nagyobb változtatásokra, amelyeket a hasonló házban lakó falubeliek is megtettek ezekben az években, vagy anyagi lehetőségeik jobb lévén, már korábban is: a lopott tornác nyílásait lezárták két ablakot és középen betétes szerkezetű bejárati ajtót építve be, a helyiségeket pedig funkciójuknak megfelelő burkolattal látták el. Ez a szobában fenyőfa deszkapadló, amely már nem olajos, hanem viaszolt, a tornácból lett előszobában a konyhához hasonló fekete szemcsés cementlap lefektetését jelentette, míg a kamrában csak beton aljzatot. (A vezetékes vizet csak később²⁶ vitték be a házba, amikor is nem törték át a konyha falát, hanem az előszoba belső oldalára szerelték fel az egyetlen csapot.) A szoba és az előszoba falát halványkék, illetve zöld enyves falfestékekkel festették le, amelyre hasonló színű, de sötétebb árnyalatú mintát hengereztek. A konyha és a kamra falai meszelték maradtak.

A Siklósi házaspár csak másfél-két évig lakott az épületben, amelyet továbbra is a tsz használt szolgálati lakásnak 1992-es megszűnéséig. 1994-ben a kanászház visszakerült eredeti tulajdonosához a falu közösségéhez.²⁷ Funkció híján évekig üresen állt, hogy a közösség tagjainak kívánságára most emlékeket idéző látványos, a falu ünnepi pillanatainak egyik megbecsült helyszíne legyen.

A kanászház berendezése

Eredeti

Az alsó-falu kanászháza 1945 előtt a Tánicsics utcában volt. Ebben a házban élt Tamás János Landi a családjával. Az 1920-as, 30-as években ők voltak a falu kanásza. Tamásék beköltözők voltak, de Kustánszegen maradtak a szolgálat lejárta után is, mint sok társuk. Feladataik közé tartozott a házaknál a disznókat herélni, ezt mindig Landi János bácsi végezte. Azt mondják róla, hogy igen szép kort ért meg: 95 évesen temették el. A régi kanászház még boronafalú, zsúptetős, döngölt agyagpadlós épület volt, állapota nyilván nagyon leromlott, ha már a háború alatt újat akartak építeni helyette. Ez arra is utal, hogy a kanászék igen szegények lehettek. Szintén ennek a jele, hogy házuknál egy kecskét tartottak, amit igénytelensége, könnyű felnevelhetősége miatt a „szegények tehenének” neveznek.²⁸ A szobában még régi, nagyfiókos asztal állt, felvetett ágy, a falon szentképek, mert a Landik katolikusok voltak. Sifonerjük nem volt, csak egy háromfiókos sublat, épített kályhájuk (szemeskályha) sem, csak egy kis hatos vaskályha. Bölcső minden háznál akadt. De ők nem a szobában aludtak, hanem a konyhában, a gyerekek meg az istállóban.

A konyhában falba rakott tűzhely volt magas volt a küszöb, és csak egy picike ablak nézett a pitarba. Onnan balra nyílt a szoba, jobbra pedig a kamra. A konyhában padok voltak, azon tartották az edényt.²⁹

Az előzőekben csak nagyon vázlatosan leírtak – hiszen az adatközlők gyermekkorukban jártak a szomszédságukban lévő régi kanászházban – nagyjából megfelelnek a 19. század közepén, vagy második felében uralkodó DNy-magyarországi lakásviszonyoknak, pontosabban azok még egyszerűbb, szegényesebb formáját képviselik.³⁰

Új

A Tamások után a Magaiak lettek Kustánszeg disznópásztorai: „Az öreg, a Magai János (sírfelirata szerint 1888-1944 között élt) volt fölül, a Zsiga fia meg lent az újban, a Gábor meg Paraszán. Gyula nevű fia pedig kéményseprő volt.”³¹ Az elmondottak szerint tehát Magai Zsigmond volt az első, aki az újonnan épített kanászházban lakott. Reformátusok voltak, mint ekkor még a falu többsége.

Ha két házat és berendezésüket összehasonlítjuk, érdekes megállapításokat tehetünk. A legfeltűnőbb az, hogy bár az új, államilag ajánlott tervek szerint készült pásztorház építőanyagait tekintve jóval korszerűbb a

nála akár egy évszázaddal is régebbi elődjénél, beosztását és méreteit³² tekintve semmivel sem különb annál. Az ablakok nagyságát viszont jelentősen megnövelték. A korábbi hatrészes helyett tíz, egyenként kb. 30×20 cm-es szemből álló kétszárnyú ablakok engedték be a fényt. Az egységes utcai homlokzat kialakítása miatt még a kamrára is ilyen szokatlan nagyságú nyílás került. A pitvarra néző konyhai ablak ugyan kisebb valamivel, de az üvegezett felső felű konyhaajtóval együtt így is elegendő világosságot engedett be. A más helyen ekkor már általánosan meglévő zsalugáter azonban hiányzott az ablakokról.

Az új házban már nem épített takaréktűzhely, hanem csikótűzhely (helyi meghatározás szerint „csikólábas porhelt”, vagy egyszerűen csak „lábas porhelt”) szolgált főzésre, s a szobában is nagyobb, kétrészes öntöttvas kályhával fűtöttek, amelynek mindkét fele hasáb alakú volt.

Evvel aztán végére is értünk a különbségeknek. A döngölt, síkált agyagpadló, a gerendás deszkafödém, ill. a kamra nyitott volta már ismerős a korábbi épületből is. Voltak, akik úgy emlékeztek, hogy az új pásztorházhhoz ől is tartozott, de erről megoszlottak a vélemények.

Még szomorúbb a kép, ha a berendezést vizsgáljuk, noha az ezen a téren mutatkozó lemaradás nem a helység általános lakáskultúrájának, sokkal inkább a Magai család periferikus társadalmi és vagyoni helyzetének következménye.

A szomszédságban lakó Srágli Bözsi néni, aki a gyerekekkel együtt járt iskolába, így jellemzi a kanászék anyagi viszonyait: nem volt sok bútoruk nekik, sublótjuk volt, meg ládák, amiben a ruhákat tartották. Az ágyat szép ágytakaró helyett „lópakróc” fődte. Az asztalon semmi, az ablakon semmi. Fehér tányérok se voltak [náluk] csak cseréptányérok, meg egy padforma, azon voltak a nagyobb edények. Fa vödörben hordták a vizet. Ide tartozik még Geráth Lászlóné megjegyzése is: minden konyhában volt ágy, de náluk nem „szelony” volt, hanem régi formájú parasztágy. Volt hokedli meg vizespad, ezek egyikén tartották a lavort a mosakodáshoz, meg a padon volt a mosogatómelence. A konyhában tartották a mosó- és a sütőteknőt meg néhány egyéb gyakran szükséges konyhai eszközt, míg a ritkábban használtaknak, mint pl. a káposztagyalyu, a kamrában volt a helye.

Megállapíthatjuk, hogy a pásztorház bútorzata, amely már a század elején szegényesebb, elmaradottabb volt, nemcsak a gazdagabb, és korábban polgárosodott örségi házak, hanem az átlagos tehetségű kustánszegi családok lakásának berendezésénél is, a huszadik század közepére végleg leszakadt még faluja szegényebb rétegének lakáskultúrájától is.

Mai

Az előzőekből kiderülhet, miért nem látta volna szívesen a mai Kustánszeg lakossága a pásztorház „eredeti” bútorzatát (vagy ahhoz lényegében hasonlót) a frissen rendbetett épületben. Az 1950-es évek után, főként pedig a tévesztés óta ugyanis gyökeresen megváltozott a lakásbelsővel kapcsolatos szemlélet, átalakultak, megnöttek a berendezésre vonatkozó igények. A föld és az alapvető gépek, szerszámok megvásárlási lehetőségétől megfosztott parasztok gyarapodó pénzüket tartós használati cikkekre, elsősorban bútorokra, nagyobb értékű háztartási eszközökre kezdték költeni, ezek lettek az új presztizstárgyak. A falu előtt már az 1920-as években ott volt a tiszteletes úrék polgári bútorzatának, a toalett-tükrös hálógarnitúrának, vagy a szalonbútoroknak és a zongorának a példája.³³ Ettől kezdve pedig egyre jobban hasonlítottak egymásra a falusi és városi bútorok, később már a berendezés módja is, míg napjainkra gyakorlatilag eltűnt a különbség falu és város lakáskultúrája között. Ezt a folyamatot az anyagi eszközök falu és város közötti nivellálódása és a hírközlő eszközök befolyása csak gyorsította.

Mivel a Balogh Miklós által vezetett História Kör és a Honismereti Falukör működése alig két évtizeddel esett későbbre a kanászházban bemutatni szándékozott berendezés koránál, nem lehet csodálkozni azon, hogy az általuk összegyűjtött anyagban nemigen találtunk mostani munkánkhoz felhasználható tárgyakat, hiszen azok a gyűjtemény összeállításakor még használatban lehettek. Így nem maradt más lehetőség, mint hogy újra gyűjtést hirdessünk a faluban. Az ügy nehézsége abban mutatkozott, hogy Kustánszeg lakói számára a „régibútor”, „régiedény”, egyáltalán bármi, ami régi, az legalábbis anyáinak, de még inkább nagy- vagy dédszüleiknek használati tárgyait, azaz a 19/20. század fordulójáról, vagy annál korábbi származó dolgokat jelentette, de semmi esetre sem újabbakat az 1920-as éveknek a városihoz egyre inkább hasonló darabjainál. Eleinte általában negatív válaszokat kaptunk, senki sem tartott „régiségeket” az otthonában. Sokan fejüket csóválva, hitetlenül hallgatták, hogy saját, korábban kidobott, vagy még ma is használt, éppen csak a nyári konyhába, hegyre, vagy műhelybe „kitelepitett” bútorokra, lábasaikra, tányéraikra, poharaikra, stb. lenne szükségünk.³⁴ Néhányan azt is kétségbe vonták, hogy ezekre a nemrég száműzött eszközökre egyáltalán kíváncsi lesz valaki.

Végül összeállítottunk egy meglehetősen terjedelmes listát a szoba jöhető bútorokról és egyebekről, amelyet a lelkesedéséből az egész felújítás alatt semmit sem veszítő polgármester asszony eljuttatott a falu minden családjához. A bejelentett holmit azután a

házaknál járva kiválogattuk, majd a helyszínre szállítás után, lelkes önkéntesek segítségével megtisztítottuk és nagyjából berendeztük vele a szobát és a konyhát.

A munka igazán élvezetes része azonban csak ezután következett. A működésünket figyelemmel kísérő helyben lévő, vagy zalaegerszegi munkahelyükről hazafelé igyekvő kustánszegiek rendre benéztek felmérni az előhaladást. Amint meglátták a szépen alakuló enteriört, mindegyikükben felidéződött az időben többé vagy kevésbé távoli otthon szobájának, konyhájának belseje. Szinte mindenkinek eszébe jutott valami, a korra vagy az akkori körülményekre jellemző darab, amit szorgalmasan elő is kerítettek valamilyen ház egy szem előtt nem lévő sarkából. Így került a gyűjteménybe, és ezzel együtt a szoba falára a szép Vilma néni fiatalkori, színezett fotográfiája, vagy az éjjeliszekrénykére a „*kőkutya*” (kb. 25 centi magas keménycserép szobor, „nipp”).

A hokedli formájú, fedeles mosdóállvány, amely teljesen kiszorította a korábban vásárolt öntöttvas változatot, sok háznál még ma is használatban van, igaz, ma már csak az állatok körüli, vagy kerti, esetleg műhelybéli piszkos munka nyomaint öblítik le benne, mielőtt a lakásba bemennek. A laborok és vödörök együttesében is a lehetőségekhez képest megtartották a régebbi virágos festésűeket, ugyanúgy, mint a zománcos tűzhely, a „*porhelt*” virágos változatát. Az asszonyok úgy tudják, hogy „*a Tamás Gáboroknál benn volt a szobában egy kék-kockás asztali porhelt, 45-ben már megvolt nekik, ez volt az első a faluban, de nem használták, csak volt.*”³⁵

A berendezés igyekszik bemutatni egyes korábbi darabok továbbélését, folyamatos használatát. Sokáig őrizték a színes gyári gobelinszővésű ágytakaró-asztalterítő garnitúrát, vagy a hasonló technikával készült, de későbbi „*sarvasos falvédőt*”, (még az 1956-os születésű fiúgyermek is kapott ilyen a keresztanyjától, amikor megnősült!), a szárítottással hímezett konyhai falvédőket, amelyek itt-ott még ma is láthatók, esetleg felújított változatban, vagy az általában szintén nászajándékba kapott, csiszolt, vagy maratott mintájú pohárkészletet.

Sajnos a tárgyak összegyűjtése során kiderült, hogy nem tudjuk maradéktalanul megvalósítani eredeti terünket, összeállítani az 50-es, 60-as évek berendezését. Az ötvenes években még jórészt a korábbi bútorok voltak használatban, némileg másféle elrendezésben, mint a megelőző korszakban. Az úgynevezett „*páros ágy*” ekkor már általánosan elterjedt, az egymás mellé állított ágyak végébe előbb az asztal került három székkal, később a „*szelony*”. Ehhez az elrendezéshez már ruhásszekrény tartozott, esetenként kettő is. A rendelkezésünkre álló tárgyak tehát kissé

régebbi korszak berendezését mutatják: két különböző formájú, egy díszesebb és egy egyszerűbb ágy párhuzamos elrendezésben, egyetlen szekrénnel, kávaszerkezetű puhafa asztal, Thonet-székek ülőkékükön domború mintázattal, házi szövésű rongyszőnyegek, falra akasztható „fali ige,”³⁶ stb. Igaz több házban sokáig megmaradtak a régi stílusnak megfelelő szobák, az így létrejött belső kép azonban szegényesebbre sikerült az általunk elképzelnél. (ld. 7. és 8. kép) Az ajándékba kapott konyhabútorok azonban, – noha az egyes darabok más-más házból kerültek oda – „garnitúra jellegük” miatt, ami jórészt az átfestés következménye, tulajdonképpen jó tíz évvel későbbi állapotot tükröznek, mint a szobaberendezés. (ld. 9. és 10. kép) Korábban is voltak hasonló kinézetű és funkciójú darabok, de egy-egy konyhába csak kevés jutott belőlük, s mellettük megmaradtak a régebben használt padok, polcok, stelázi, stb. is.³⁷ Ezen az állapoton a későbbiek során úgy tudunk segíteni, hogy a szobát, kissé átrendezve, „tovább lökjük az időben”. A hatvanas évek kredences konyhabútorához az akkori idők „Béke” hálógarnitúrája lenne igazán megfelelő, de természetesen beérhetjük kevésbé „elegáns” változatokkal is.

A berendezés tehát nem egy konkrét ház, különösen nem az átlagosnál szegényebb kanász családot van hivatva reprezentálni, hanem a falu által általánosnak, és mint ilyen, hitelesnek tekinthető típust, amit az egyes tárgyak személyekhez kötött volta mindenki számára elfogadhatóvá tesz.

Ha ezt a képet összehasonlítjuk a szomszédos tájegységek hasonló korszakának lakáskultúrájával, tapasztalhatjuk, hogy a lemaradás, amely Göcsej vidékét és népét hosszú időn át végigkísérte, a huszadik század közepén is több évtizedes volt még. Mára azonban eltűnt a megkésetttség, sőt bizonyos értelemben még előnyre is fordult. A hetvenes évek falusi kockaházai Kustánszegen szerencsére csak elenyésző számban épültek. A falukép nagyjából változatlan maradt, és a téglából épült régi gazdasági épületek érdekes színfoltjai a festői fekvésű községnek.

Összefoglalás

Kustánszeg községben a huszadik században három kanászház volt: a felső-faluban, az alsó-faluban és Paraszán. A II. világháború idejére a falu középületei – köztük az alsó-falusi kanászház is – erősen leromlottak, renoválni kellett őket, illetőleg újakat kellett építeni helyettük. Az új „disznópásztorház” építésére egy 1941-es képviselőtestületi döntés nyomán 1947-ben került sor.

A helyi téglagyár termékéből épült háromszatú, nyitott pitvaros, földpadlós ház egy évtizedig a kanász és családja lakásául szolgált, akik igen szegény anyagi körülmények között éltek, kevés, nagyjából még 19. századi típust képviselő bútorokkal rendelkeztek.

1957-ben az akkor már üresen álló kanászházban a helyi ÁFÉSZ italboltot nyitott. A szoba hajópadló burkolatot kapott, itt alakították ki a söntést, a konyha és a kamra raktárként szolgált. Az épületbe 1960-ban vezették be a villanyt, 1989-ben pedig a vezetékes vizet.

Az 1970-es évek elejétől az immár tsz tulajdonú házat szolgálati lakásként hasznosították. Ezzel kapcsolatban ablakokkal és ajtóval zárták le a pitvar nyílásait, és felújították a belső burkolatokat.

A termelőszövetkezet megszűnése után az egykor kanászházat Kustánszeg önkormányzata kapta vissza, amely tervbe vette az épület felújítását, és benne a meglévő helytörténeti gyűjteményt anyagát kívánta méltó körülmények között elhelyezni.

A ház külső homlokzatát a régi formájára, nyitott tornácosra állítottuk vissza, a szobát és a konyhát az 1950-es, 60-as évek stílusában rendeztük be, a kamrában pedig polcrendszert állítottunk fel, amelyen a falu meglévő helytörténeti gyűjteményének – korban a berendezéshez nem illő – tárgyai kaptak helyet.

A kanászház megújulásához, látnivalóvá alakulásához a falu lakói és polgármestere nem csekély anyagi eszközzel, régi berendezési tárgyakkal, sok-sok munkával, főképpen igen lelkes hozzáállásával járult hozzá. Köszönet érte.

Jegyzetek:

- 1 Kustánszegi Kalendárium. Kustánszeg, 1992. 43. valamint NÉMETH Edit: A Kustánszegi Gyöngyösbokréta története. Göcseji Múzeum Adattára (a továbbiakban GMA) 1525–91
- 2 Paraszta: Kustánszegtől délnyugatra, kb. 1 kilométerre fekvő lakott hely, közigazgatásilag Kustánszeg része.
- 3 Kustánszegi Kalendárium. Kustánszeg, 1992. 38–42.
- 4 u.o. 53–56.
- 5 Ez az információ Szabó János leányától, a most 71 éves Fischer Antalnét Szabó Rozáliától származik, aki a téglagyár fennállása alatt mint téglavető dolgozott a családi vállalkozásban. A gyár 1940-ben épült (ld. 2. kép), és a tsz megalakulásakor szövetkezeti tulajdonba került, amely mintegy másfél-kétéves működés után felszámolta. Kustánszegen ebben a két évtizedben nagyon sok család bontotta szét régi boronaházát, és épített a helyben készült jó vasas, kemény és nem törékeny téglából családi házat, gazdasági épületet.
- 6 Hogy a magam idézőjeles kifejezéseitől megkülönböztessenem, az úgynevezett népi neveket kurziváltam.
- 7 Adatközlő: Srágli Józsefné Bödei Erzsébet (Kustánszeg, 1922).
- 8 Ezúton köszönöm meg Zámbo Ágnes és Baratta Egon szíves segítségét, amelyet az épület megtekintésével és szakmai tanácsaikkal nyújtottak.
- 9 Kustánszeg község képviselőtestületének jegyzőkönyve. Zala Megyei Levéltár (a továbbiakban ZML) V. 1714 B
- 10 2189/941. számú határozat u.o. 175–176.
- 11 u.o. 64–65; 104–106; 141; 178.
- 12 BENCsik János: A pásztorház. In: HOMÉ (XXV–XXVI) 1988. 610; 616. és 613.
- 13 H. CSUKÁS Györgyi: Pásztorházak, csöszházak. Magyar néprajz IV. Életmód Bp. 1997. 239.
- 14 „A Gyulai Sanyik kuttyáról horták a vizet fa vödörbe” Srágli Józsefné közlése. Gyűjtőnapló (Gyn.) 2003.07.03.
- 15 Táj és történelem. In: Kustánszegi kalendárium. Kustánszeg, 1992. 36.
- 16 Geráth László közlése Gyn. 2004.09.07. 3.
- 17 GMA 702–80. 2.
- 18 A faluban a sok azonos családnév miatt mindmáig rendszeres a ragadványnevek használata.
- 19 GMA 117. 23–24.
- 20 Srágli Józsefné Bödei Erzsébet közlése Gyn. 2003.07.03.
- 21 GMA 739–80. 11.
- 22 A kocsmaitalboltra vonatkozó adatok elsősorban Czuppon Istvántól (Zalaegerszeg, 1933) és feleségétől származnak, de a különböző beszélgetések alkalmával más falubeliek is megerősítették őket. Gyn. 2004.09.07. 1–2.
- 23 Gyn. 2003.06.03.
- 24 Czuppon Istvánné Kustán Irma (Kustánszeg, 1935) közlése. Gyn. 2004.09.07. 1.
- 25 Siklósi Vilmosné szíves közlése.
- 26 1989-ben
- 27 Németh Edit polgármester közlése nyomán.
- 28 „A Tamásoknak volt egy bökös kecskéjük.” Gyn. 2004.09.07. 2–3.
- 29 A bútortatról és egyebekről Geráth László és felesége szül.: Simon Pirooska (Kustánszeg, 1937) adatai u.o. A nagyfiókos asztal valószínűleg 19. század első felére jellemző, keményfából készült X-lábú, bárdolt asztalt, a magas küszöb pedig a talpgerendát jelöl.
- 30 BIRÓ Friderika: Az Őrség ház- és lakáskultúrája a 18. század végétől napjainkig. Szombathely 1972. 90–111.
- 31 A Magai családról a Geráth házaspár, az új kanászhárról Srágli Józsefné közölt adatokat. Gyűjtőnaplókat ld. a korábbi jegyzetekben.
- 32 A már lassan fél évszázada szétbontott korábbi ház pontos méreteit természetesen nem ismerhetjük, 2003. nyarán azonban még állt a Tánacsics utcában egy boronaház, amely a falubeliek szerint teljesen hasonló volt hozzá. Ennek, valamint egy Kossuth utcai, félgmeddig összedőlt tömésnéznek a méreteit megbecsülve bátran tehetjük a fenti kijelentést.
- 33 Az adatot Márkus Gyuláné Kustán Ilonka nénitől kaptam, aki több városi családnál, és a kustánszegi református lelkészéknél is volt cseléd. Gyn. 2004.09.07. 4.
- 34 Hasonló tapasztalataim rendszeresen vannak közelmúltunk egyre gyorsabban avuló tárgykultúrájának gyűjtése kapcsán. Néha hosszasan és részletesen kell leírni egy-egy – még öt-tíz évvel ezelőtt általánosan használt – tárgyat, hogy azután „Ja, azt! azt most égettem el/dobtam ki a tavasszal.” sajnálkozó felkiáltás után csalódottan távozzam.
- 35 Márkus Gyuláné közlése. Gyn. 2004.09.04. 3.
- 36 A reformátusok lakásában kemény lapra nyomtatott és a falra akasztott bibliai mondás.
- 37 Geráth Lászlóné Piri néni által elmondottakból összeállítva.

Einrichtung des Schweinehirtenhauses im Dorf

Es gab drei Schweinehirtenhäuser im Dorf Kustánszeg (Komitat Zala) während des zwanzigsten Jahrhunderts: im Ober- und im Unterdorf sowie im Dorfteil Parasza. Zur Zeit des II. Weltkrieges sind alle gemeindeeigenen Gebäuden des Dorfes in sehr schlechten Zustand geraten, sodaß sie renoviert oder gar gänzlich neu gebaut werden mußten. Zu dem Neubau des Schweinehirtenhauses im Unterdorf kam es nach einem Beschluß des Dorfrates von 1941 erst im Jahre 1947.

Das aus örtlichen Ziegelsteinen erbaute dreiteilige Haus mit offenem Vorhaus und mit gestampftem Lehmfußboden diente ein Jahrzehnt lang als Wohnhaus des Schweinehirten und seiner Familie, die unter armseligen Umständen lebten und nur wenige größtenteils noch für das 19. Jahrhundert typische Möbelstücke besaßen.

1957 öffnete die örtliche Allgemeine Konsum- und Verkaufsgenossenschaft (AFESz) in dem damals ihr gehörenden und lehr stehenden Haus eine Kneipe. In der Stube wurde Holzfußboden verlegt und die Schenke ausgestattet, während die Küche und die Kammer als Lagerräume dienten. Das Gebäude bekam 1960 den Strohanschluss und 1989 wurde es an die Wasserleitung angeschlossen.

Ab der 1970-er Jahren wurde das Hirtenhaus (seit 1960 Eigentum der landwirtschaftlichen Produktionsgenossenschaft) als Dienstwohnung benutzt. Zu

diesem Zweck wurde das offene Vorhaus mit einer Eingangstür und zwei Fenstern zugeschlossen, der Fußboden und der Wandanstrich in jedem Raum erneuert.

Nach der Auflösung der Produktionsgenossenschaft ging das ehemalige Hirtenhaus wieder in Besitz des Dorfes Kustánszeg zurück. Der Gemeinderat hatte die Renovierung des Hauses vor, um die lokalgeschichtliche Sammlung einen guten und würdigen Schauplatz zu sichern.

Die Straßenfront wurde wiederhergestellt, das heißt, die Fenster und die Tür wurden von den Öffnungen des Vorhauses entfernt, die Stube und die Küche wurden im Stil der 1950-er und 60-er Jahren eingerichtet. In der Kammer wurden aber nur Regale aufgestellt, wo die verschiedenen Gegenstände der lokalgeschichtlichen Sammlung – die zu der Einrichtung des Hauses zeitgeschichtlich nicht passen – als eine Ausstellung gezeigt werden.

Zu der Erneuerung des Schweinehirtenhauses und zu seiner Umwandlung aus einem verlassenen Gebäude in eine Sehenswürdigkeit des Dorfes trugen sowohl die Einwohner als auch die Frau Bürgermeister mit nicht wenig Geld, mit alten Möbeln und Haushaltsmitteln, mit sehr viel Arbeit und vor allem mit Begeisterung bei. Vielen Dank dafür.

Übersetz von Mária Marx

1. kép: A kanásház felújítás előtt a Kossuth utca felől nézve (amatőr felvétel, 2003.)

2. kép: A Szabó testvérek téglagyára a kémény építése közben (amatőr felvétel, 1940.)

3. kép: A pitvar nyílásaiba beépített ablakok és ajtó (amatőr felvétel, 2003.)

7. kép: Szobabelső a felújítás után
(Mazur Ildikó felvétele, 2004.)

8. kép: Szobabelső a felújítás után
(Mazur Ildikó felvétele, 2004.)

9. kép: A konyha berendezése a felújítás után
(Mazur Ildikó felvétele, 2004.)

10. kép: A konyha berendezése a felújítás után
(Mazur Ildikó felvétele, 2004.)